

УДК 349.414

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.5>

Костицький В. В.,

доктор юридичних наук,
академік (дійсний член) Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
президент Міжнародної екологічної академії
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Костицька І. О.,

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу
Дослідницької служби Верховної Ради України
ORCID: 0000-0003-2336-1426

Микитюк М. А.,

доктор юридичних наук,
професор Інституту Управління державної охорони
України Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-1795-7312

Суходольська А. А.,

кандидат юридичних наук, старший викладач
Національного авіаційного університету
ORCID: 0000-0002-5794-9167

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИННЕ ПОСЯГАННЯ НА КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ У ХОДІ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

ON THE ISSUE OF LEGAL LIABILITY FOR CRIMINAL ENCROACHMENT ON A PERSON'S CONSTITUTIONAL RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT DURING RUSSIAN MILITARY AGGRESSION IN UKRAINE

У статті розглядаються поняття і види екологічних правопорушень як підстави юридичної відповідальності, аналізуються зміст дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової, кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення, а також ставиться питання про виокремлення конституційної та міжнародно-правової відповідальності у системі охорони довкілля. Інститут юридичної відповідальності досліджується у контексті розгляду охорони довкілля у якості спільного обов'язку держави, громадянського суспільства та особи. Основою статті є розгляд проблем відповідальності за екологічні злочини, скоєні у ході російської воєнної агресії проти України. Автор пропонує будувати екологічну стратегію не тільки з врахуванням економіко-правового механізму охорони довкілля та відбудови соціально-економічного життя, а забезпечення сталого розвитку за рахунок відновлення довкілля в Україні, формування придатного і безпечного для життя людини, тваринного і рослинного світу. У статті надається поняття юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та їх суб'єктів, розкривається його зміст як підстави юридичної відповідальності за екологічні злочини, класифікуються види таких порушень (посягання на право громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів, токсичних радіоактивних речовин та відходів; інші правопорушення як на стадії прийняття рішень державним керівництвом, представниками збройних сил росії, бомбардування об'єктів атомної енергетики та створення загрози радіоактивного забруднення довкілля, руйнування дамб та інших об'єктів природоохоронного призначення, використання хімічної зброї, знищення природо-заповідних об'єктів. Міжнародно-правову відповідальність за екологічні злочини в умовах війни автор розглядає як частину системи відповідальності за міжнародним публічним правом і визначається як накладення на суб'єкта міжнародного права за скоєне ним порушення екологічних вимог, певних стягнень і обмежень, а також зобов'язань щодо компенсації завданої екологічної шкоди, а суб'єктами такої відповідальності називає держав та посадових осіб цієї держави. З огляду на тенденцію розширення взаємного «перетікання» прогресивних екологічних ідей між національним

та міжнародним екологічним правом, закріпленням у нормах національного конституційного права та у міжнародному екологічному праві спільної відповідальності держави, громадянського суспільства та людини за стан довкілля та його збереження в інтересах теперішнього і майбутніх поколінь, автор вносить пропозиції щодо судового порядку вирішення питань компенсації шкоди, заподіяної у результаті російської воєнної агресії в Україні.

Ключові слова: російська воєнна агресія проти України, екологічні правопорушення та екологічні злочини, екологічне правопорушення як підстава юридичної відповідальності, забезпечення сталого розвитку як умова відновлення економіки у повоєнний період, Екологічна Конституція Землі.

The article examines the concepts and types of environmental offenses as grounds for legal liability, analyzes the content of disciplinary, administrative, civil, and criminal liability for environmental offenses, and also raises the question of distinguishing constitutional and international legal liability in the system of environmental protection. The institution of legal responsibility is studied in the context of consideration of environmental protection as a joint duty of the state, civil society and the individual. The basis of the article is consideration of the problems of responsibility for environmental crimes committed during the Russian military aggression against Ukraine. The author proposes to build an ecological strategy not only taking into account the economic and legal mechanism of environmental protection and reconstruction of socio-economic life, but also ensuring sustainable development through the restoration of the environment in Ukraine, the formation of a world suitable and safe for human, animal and plant life. The article provides the concept of legal responsibility for environmental crimes and their subjects, reveals its content as the basis of legal responsibility for environmental crimes, classifies the types of such violations (encroachment on the right of citizens to an ecologically safe natural environment; violation of environmental safety standards; violation of environmental protection requirements during storage, transportation, use, disposal and burial of chemicals, toxic radioactive substances and waste; other offenses both at the stage of decision-making by the state leadership, representatives of the Russian armed forces, bombing of nuclear energy facilities and creating a threat of radioactive pollution of the environment, destruction of dams and other objects of environmental protection purpose, use of chemical weapons, destruction of nature-protected objects. The author considers the international legal responsibility for environmental crimes in conditions of war as part of the system of responsibility for the international public by international law and is defined as the imposition on the subject of international law for the violation of environmental requirements, certain fines and restrictions, as well as obligations regarding compensation for environmental damage, and states and officials of this state are the subjects of such responsibility. In view of the tendency to expand the mutual «flow» of progressive ecological ideas between national and international environmental law, the consolidation in the norms of national constitutional law and international environmental law of the joint responsibility of the state, civil society and man for the state of the environment and its preservation in the interests of present and future generations, the author makes suggestions regarding the judicial procedure for resolving issues of compensation for damage caused as a result of Russian military aggression in Ukraine.

Key words: Russian military aggression against Ukraine, environmental offenses and environmental crimes, environmental offense as a basis for legal responsibility, ensuring sustainable development as a condition for economic recovery in the post-war period, Ecological Constitution of the Earth.

Взаємодія суспільства і довкілля в останнє десятиліття характерна двома протилежними тенденціями: з одного боку, наростання кризових явищ в економіці уповільнює темпи експлуатації природних ресурсів та забруднення довкілля, а з другого боку спостерігаємо загострення кліматичних загроз, небезпеку глобального потепління, дефіциту питної води, обезліснення, опустелення значних площ земель та скорочення територій, придатних для сільськогосподарського виробництва. До цих складових додаються війни, які стають все більш руйнівними, що проявилось як регіональна екологічна криза у сучасній Україні, обумовлена російською воєнною агресією проти України. Можна нагадати, що за останні 55 століть людство жило у мирі лише 300 років, натомість в усі інші роки відбулося близько 15 тис. війн, в яких було знищено щонайменше 3,6 млрд людей, руйнувалися цілі міста та цивілізації [1, с. 15].

Але масштаби руйнувань довкілля, які зараз мають місце в Україні у результаті повномасштабної російської агресії як другого етапу антиукраїнської війни 2014–2022 років за неповних дев'ять місяців

перевершили руйнування майже семирічної другої світової війни. Їх головна особливість – руйнування життєвого середовища людини.

В основу здійснення екологічної стратегії в сучасних українських умовах слід покласти не тільки ефективний економіко-правовий механізм охорони довкілля і відбудови соціально-економічного життя, оснований на взаємодії адміністративних та економічних засобів вирішення екологічних проблем і забезпечення сталого розвитку, а відновлення довкілля, придатного і безпечного для життя людини, тваринного і рослинного світу. Важливою і першопочатковою задачею тут має бути застосування інституту юридичної відповідальності за екологічні злочини, скоєні в ході російської воєнної агресії проти України.

Завдання правового регулювання у цьому контексті має полягати насамперед у тому, щоб допомогти розв'язати проблеми реальності застосування санкцій, визначити належних суб'єктів відповідальності, ідентифікувати ці злочини, залучити важелі міжнародно-правового впливу на агресора. Такий підхід має стати основою екологічної політики держави як системи намірів, програм та засобів їх реалізації

з метою досягнення цілей охорони навколишнього природного середовища [1; 2, с. 176–177].

Основою таких досліджень має бути врахування обов'язок сучасної держави та міжнародних організацій забезпечити реалізацію конституційного права людини на сприятливе для життя довкілля. Відправні положення щодо змісту та спрямованості державної екологічної політики України на цьому етапі мають охоплювати заходи, спрямовані на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я людини, охорону і раціональне використання і відтворення природних ресурсів, відмови на час відновлення економіки та довкілля від використання традиційних методів охорони довкілля та реалізації екологічної функції держави, зосередження увагу на «третій опорі» системи охорони довкілля, якою є інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення і злочини.

Інституту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення притаманні проблеми, які характеризують юридичну відповідальність взагалі. Зазначимо, що юридична відповідальність за екологічні правопорушення – це застосування передбачених національним законом та нормами міжнародного права засобів впливу до порушників законодавства про охорону довкілля. Інститут юридичної відповідальності займає особливе місце в системі економіко-правового механізму охорони довкілля, оскільки взаємопов'язаний з усіма його підсистемами [9]. Залишаючись інститутом екологічного права, юридична відповідальність включається як вид діяльності по застосуванню санкцій до порушників еколого-правових норм екологічних санкцій, визначених нормами міжнародного права та українським законодавством.

На нашу думку, інститут юридичної відповідальності сьогодні слід надалі вдосконалювати шляхом розширення санкцій майнового характеру, оскільки кримінально-правова репресія, навіть смертна кара не забезпечують підвищення ефективності юридичної відповідальності у демократичному суспільстві [10]. Мова також йде про недопущення ігнорування принципу невідворотності юридичної відповідальності.

Доречно нагадати про загальновизнане визначення екологічного правопорушення як протиправного діяння, яке завдає екологічної шкоди чи створює реальну загрозу завдання такої шкоди, або порушує права і законні інтереси суб'єктів екологічного права [3; 4]. Однак говорити про можливість застосування норм російського законодавства в умовах російського тоталітаризму та одноособової диктатури було б нерозважливо. Звідси, необхідні теоретико-правові напрацювання щодо складу екологічних злочинів, скоєних в Україні в ході війни, а далі про пошуки механізмів реалізації юридичної відповідальності та застосування санкцій як щодо російської держави, так і щодо державних і військових керівників та військовослужбовців.

Застосування санкцій за екологічні правопорушення і злочини обумовлене видовим розмаїттям екологічних правопорушень та законодавчим закріпленням розгалуженої системи екологічних вимог, які включають вимоги щодо екологічної безпеки, раціонального природокористування, охорони навколишнього природного середовища [3]. В їх числі можна виділити лісові, земельні, атмосферно-повітряні, фауністичні, флористичні, гірничі та інші екологічні правопорушення. Можемо також говорити про екологічні правопорушення на стадії прийняття рішень державним керівництвом і представниками збройних сил росії.

Слід зазначити, робота щодо включення інституту юридичної відповідальності за екологічні злочини в Україні у ході російської воєнної агресії має враховувати перелік екологічних правопорушень, сформульований з врахуванням міжнародно-правових норм і закріплений у ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Це, зокрема, порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; допущення наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на довкілля; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів, токсичних радіоактивних речовин та відходів; порушення вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України.

Водночас законодавством можуть бути встановлені й інші види екологічних правопорушень, у тому числі і воєнні злочини. Маємо на увазі бомбардування об'єктів атомної енергетики та створення загрози радіоактивного забруднення довкілля, руйнування дамб та інших об'єктів природоохоронного призначення, використання хімічної зброї, знищення природо-заповідних об'єктів тощо.

Як і в інших державах (Австрії, Македонії, Молдови, Польщі, Португалії, Словенії, Угорщини, України, Узбекистані) у російській конституції закріплено право людини на екологічно чисте довкілля, обов'язок держави виконувати екологічну функцію у своїй діяльності, причому, ані конституція, ані закони не обмежують здійснення екологічної функції держави виключно територією російської федерації, а поширюють її на міжнародну сферу [4; 5].

Тому можемо говорити як про юридичну, так і про політичну та моральну відповідальність російської держави, державного і військового керівництва, військовослужбовців за екологічні злочини, скоєні на території України всупереч українському законодавству, нормам міжнародного екологічного та гуманітарного права, але також і російського екологічного

законодавства. Причинами скоєння екологічних злочинів тут можна назвати еколого-правовий нігілізм, цинічне ігнорування та грубе порушення норм і правил міжнародного гуманітарного права та екологічної безпеки в ході воєнних дій.

Міжнародні екологічні злочини є видом міжнародних екологічних правопорушень, а тоді сутність міжнародної відповідальності за екологічні злочини полягає не тільки у виникненні у суб'єкта міжнародного права навколишнього середовища, який порушив передбачені вимоги, несприятливих наслідків, а й притягнення до кримінальної відповідальності конкретних осіб [6–9].

Сьогодні маємо підстави стверджувати, що результатом російської воєнної агресії став екоцид, який виявляється у широкомасштабному руйнуванні життєвого середовища в Україні, масовому забрудненні земель, атмосфери і водного середовища із застосуванням методів і засобів ведення воєнних дій, які мають на меті завдати великої і довготривалої шкоди природному середовищу (ст. 35 Протоколу I до Женевських конвенцій 1949) [5; 6]. Розглядаємо екоцид як

масштабне посягання на право людини на сприятливе для життя довкілля, а також інші екологічні права людини, які випливають із цього загального права.

Результати такої широкомасштабної атаки на середовище проживання Українського народу та порушення права людини на сприятливе навколишнє природне середовище обумовлюють концентрацію уваги світового співтовариства на проблемах охорони довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Останнє обумовлює необхідність закріпленням у нормах національного конституційного права та міжнародному екологічному праві спільної відповідальності держав, інститутів глобального громадянського суспільства і людини за стан довкілля та його збереження в інтересах теперішнього і майбутніх поколінь, що можна визначити як міжнародно-правовий екологічний імператив [7], сприйнятий майже у всіх державах світу, який варто юридично закріпити в Екологічній Конституції Землі [8], чому має передувати гармонізація норм національного та міжнародного права, що передбачають юридичну відповідальність за екологічні правопорушення і злочини.

Список використаних джерел:

1. Костицький В., Піскорський Ю. Соціолого-правові основи відповідальності за воєнні злочини за сучасних умов (підрозділ у колективній монографії «Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Стефанчук Р. О., Мишак І. М., Савченко Л. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ : Вид-во «Людмила», 2022. ISBN 978-617-555-031-1 Т. 4 : Відповідальність за вчинення злочинів під час вторгнення Російської Федерації в Україну: міжнародно-правовий і національний аспекти / відп. ред. Коваленко А. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. 2022. 306 с. ISBN 978-617-555-035-9».
2. Костицький В. В. Організаційно-правовий механізм регулювання в галузі охорони довкілля. Київ : Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 1997. 120 с.
3. Екологічне право України. Академічний курс : підручник для студ. вищих навч. закл. / Г. І. Балук [та ін.] ; заг. ред. Ю. С. Шемшученко ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Київ. ун-т права. 2-ге вид. Київ : Юридична думка, 2008. 720 с.
4. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. Львів, 2002.
5. https://www.google.com.ua/search?q=%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96+%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97+1949&sxsrf=ALiCzsbA3CsDCN7kyQ0f5MmqdpU-pub-gg%3A1659348890468&source=hp&ei=mqfnYuPvGIa-xc8PhOCv6As&iflsig=AJK0e8AAAAAYue1qpZFWWDYFnJou1DUepT9qALo4xrE&oq=%D0%96%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85+%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9+1949&gs_lcp=Cgndnd3Mtd2l6EAEYAZIFCAAQgAQyBQgAEMsBMgUIABDLATIGCAAQHhAWMgYIABAeEBYyBggAEB4QFjIGCAAQHhAWMgYIABAeEBYyBggAEB4QFjoHCCMQ6gIQJ1DQE1jQE2DiJWgBcAB4AIABkAGIAZABkgEDMC4xmAEAAoAECOAEBsAEK&scient=gws-wiz
6. Костицький В. В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. Про українське право. *Часопис кафедри теорії та історії держави і права*. Київ. Нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за заг. ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис. V. С. 312–322.
7. Костицький В. В. Міжнародно-правовий етичний імператив як основа теоретико-методологічного забезпечення розвитку екологічного права. *Право України*. 2011. № 2. С. 20–33.
8. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади / В. В. Костицький та ін. ; за ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці. Львів : РВВ НЛТУ України, 2011.
9. Бориславський Л. Конституційна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності. Режим доступу до інформації: <http://www.lawyer.org.ua>
10. Костицький В. Проблеми смертної кари в Україні. *Право України*. 1997. № 3. С. 26–28.
11. Бринчук М. М. Экологическое право : учебник. 2-е изд., перераб и доп. Москва : Юрист, 2004. С. 354.